

З. У. Шведава, М. У. Буракова

**РОЛЯ ТВОРЧАСЦІ МАКСІМА БАГДАНОВІЧА Ў РАЗВІЦЦІ
БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ**

У артыкуле даследуецца роля паэтычнай творчасці Максіма Багдановіча ў развіцці і станаўленні сучаснай беларускай літаратурнай мовы, у яе рэкламацыі. Вызначаецца на прыкладах мовы паэтычных твораў тонкае адчуванне мастаком гучання слова, спалучэння слоў у радку, страфе, іншы раз на ўзроўні інтуіцыі, што робіць мову твораў паэта непаўторнай, індывідуальнай і разам з тым сваёй, беларускай, і яна кранае душу чытача, уздзейнічае на яго пачуцці.

Сістэма беларускай літаратурнай мовы на працягу апошняга стагоддзя, як адзначае А.А. Лукашанец, “прайшла інтэнсіўны шлях ад пачатковага этапа фарміравання літаратурных норм да высокаразвітай літаратурнай мовы” [1, с. 3]. Пэўную ролю ў развіцці і станаўленні сучаснай беларускай літаратурнай мовы, а асабліва ў рэкламацыі беларускай мовы, дзякуючы прыгожаму паэтычнаму пісьменству мастака, адыграла паэтычная творчасць Максіма Багдановіча, знакамітага сына беларускага народа, які свядома абраў беларускую мову ў якасці мовы сваёй творчасці, хаця, як вядома, ён жыў за межамі Беларусі, любоў да якой была самым трапяткім, самым гарачым яго пачуццём. Практычна не жыўшы на Беларусі, Максім Багдановіч уяўляе сваю радзіму ў асноўным па легендах, народных павер’ях і паданнях, сабраных і запісаных яго бацькам, знакамітым беларускім этнографам Адамам Ягоравічам Багдановічам, слухае шчырую ціхую песню, жывое беларускае слова ў насычанай беларускім духам хаце роднай цёткі па бацьку Магдалены, дзе ён праводзіў увесь свой вольны час у дзіцячыя гады і дзе як бы дыхаў паветрам роднага краю. Усё гэта, магчыма, падштурхнула яго да авалодвання беларускай мовай, да стварэння на ёй самабытнай паэзіі, якая ўзняла мастацтва беларускага слова да

найвышэйшых узораў сусветнай літаратуры. В. Ластоўскі ўзгадвае: “М. Багдановіч казаў, што .. край беларускі – лясісты і балоцісты. Вось нам і трэба стварыць паэзію лесу, паэзію дрыгвы. Украінская стыхія – стэп, у нас наша стыхія – лес і балота. Тут ёсць свая адменная краса, адменная рытміка, адменны чар. Трэба іх падгледзець, знайсці і вынесці на шырокі свет...” [2, с. 195]. І паэт стварае адметную паэзію на беларускай мове, якая зачароўвае, ліецца, ён ужывае асананс, алітэрацыю, уводзіць актавы, пентаметры, рандо, санеты, трыялеты, тэрцыны, пашырае ўжыванне моўных выяўленчых сродкаў. Багдановіч зрабіў так многа для развіцця, узбагачэння і ўслаўлення прыгожага беларускага пісьменства, што спадчына яго стала каштоўным набыткам беларускай і сусветнай духоўнай культуры.

Вялікі і незвычайны талент паэта, тонкае адчуванне гучання слова, спалучэння слоў у радку, страфе, іншы раз на ўзроўні інтуіцыі, дазваляюць яму ўжываць такія словы, якія найбольш падыходзяць да гукапісу ўсяго твора ці яго часткі, якія сваім гучаннем нясуць і выяўляюць пэўны сэнс. І зусім не істотна, будуць гэтыя словы пазней лічыцца нарматыўнымі ці не, але паэт тым самым шукае іх, стварае формы. А ў выніку гукавое афармленне і лексічнае напаўненне ў суладдзі, у гармоніі, што робіць мову твораў паэта непаўторнай, індывідуальнай і разам з тым сваёй, беларускай, і яна кранае душу чытача, уздзейнічае на яго пачуцці. І нават ужытыя пэўныя лексемныя ці іх граматычныя формы, якія не адпавядаюць сучасным нормам беларускай літаратурнай мовы, упісваюцца ў радок, страфу, верш Багдановіча сваім гукавым афармленнем, ствараючы адзіны і выключна гукапісны рад усяго твора, асобнай страфы ці пэўных радкоў яе, сваім адметным падборам рыфмаў, музычнай хваляй суседніх слоў і інш. Напрыклад, у паэта выдзяляюцца пары рыфмаваных слоў, сярод якіх дыялектны назоўнік *высакосць* (зафіксаваны ў в. Пацаўшчына Дзятлаўскага раёна Гродзенскай вобласці са значэннем ‘вышыня’ [3, с. 368]), падабраны ў рыфму з назоўнікам *косці* ў радках верша – *Грымнуў ён [камарык] на зямлю з высакосці / І пабіў-паламаў сабе косці* [4, с. 284]; паланізм *малявідла* – у рыфме з дзеясловам *прошлага часу абрыдла* ў наступных радках – *Бо можа з сетак малявідла, / Што ўжо даўно вачам абрыдла, / Твае праглянуць мне чэрты* [4, с. 257]; лексема *чолы* як утвораная паэтам форма множнага ліку ад сёння архаічнага назоўніка *чало* ў пары з прыметнікам *кволы* ў наступных радках: *Мяртвы іх вочы, блядны іх чолы, / Іх словы з вуснаў злятаюць кволы* [4, с. 181] і інш.

Тонка адчуваючы асаблівасці беларускай мовы, Максім Багдановіч ілюструе мовай сваіх твораў іх перадачу, занатоўваючы і ўключаючы ў гукапіс твораў самыя розныя фанетычныя адметнасці мовы. Так, паэт захоўвае прыстаўны зычны [в] перад галосным [а] у слове *акно*: *А праз вакно струёю вецер павяваў* [4, с. 103]; *Набягае яно / Вечарамі, ночамі, / Адчыняе вакно / І шамрэе кустамі* [4, с. 318], перад галосным [у] у слове *ўзор*: *І пануры калёр, і няяркі вузор* [4, с. 311], а прыстаўны зычны [г] як перад націскным [о] у прыметніку *востры*: *Стаяць скразныя вежы / І дахі гострыя, знікаючы ўдалі* [4, с. 188]; *І ўстанеш ты перада мной / З крылатай гостраю стралой* [4, с. 257]; *Вось хату ігчыльна абышлі / Парканы з гострымі цвікамі* [4, с. 274], так і перад галосным [а] у дзеслове *араць* і вытворным ад яго дзеепрыметніку: *Вы праішчайце, праішчайце, інуры, / Вы праішчайце негаранья! / Мне вас болі ўжо не гараць, / Буйным збожжам на зары не засяваць* [4, с. 287]; *Меў ён [Паво] жонку і дзяцей з асьміну, / Разам з імі і гараў і сеяў* [4, с. 385], дзе, як можна меркаваць паводле апошніх прыкладаў, паэт пазбягае з’яўлення галосных на стыку слоў ці ў сярэдзіне слова.

Цікавыя ў паэтычнай мове Багдановіча ілюстрацыі выкарыстання слоў з прыстаўным галосным [і], які паяўляецца, напрыклад, у слове *істоптаны* не таму, што маецца спалучэнне зычных *ст*, якое адметнае ад звычайных спалучэнняў зычных, першымі ў якіх выступаюць санорныя [л], [м], [р] і перад якімі паяўляецца прыстаўны

галосны, каб пазбегнуць цяжкага вымаўлення, а таму, што паэт кіруецца рытмам, мелодыкай твора, з аднаго боку, і не можа дазволіць узнікнуць новаму, больш складанаму спалучэнню зычных [л'тст] на стыку лексемы *істоптаны* з папярэднім словам: *Асфальт істоптаны, з канаўкамі на краю / Дзея памый...* [4, с. 186]. Словаформа *ірвы*, зафіксаваная ў адным з вершаў паэта, з прыстаўным галосным [і], які паяўляецца перад спалучэннем зычных, першы з якіх [р] у пачатку слова, магла быць цікавай нарматыўнай знаходкай формы множнага ліку назоўніка *роў*: *Нязмерны вольныя прасторы / Святой зямлі, – а чалавек / Мяжы, ірвы, тыны рабіў за векам век* [4, с. 274]. Узгадаем, што ў “Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы” (2002, с. 565) рэкамендуецца да назоўніка *роў* форма множнага ліку *равы*. Думаецца, што Багдановічавая словаформа *ірвы* больш прыдатная для сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Нельга абысці ўвагай і фанетычнае афармленне паэтам ужытых у радках вершаў форм дзеяслова *стыгнуць* (параўн. сучасныя *стыць, стынуць*): *Ў целе стыгне халодная кроў, / Злосць бяспэльная ў мутных вачах...* [4, с. 68]; *Не мгліца люстра гладзь; застыгла ў жылах кроў* [4, с. 103], якія, на нашу думку, дапамаглі аўтару перадаць сваім гучаннем дадатковую семантыку нечага страшнага, вялікага і больш моцна, выразна данесці эмацыянальныя адчуванні, тым самым уздзейнічаць на пачуцці чытача. Сапраўды, толькі сродкамі роднай мовы паэзія Багдановіча ўзнялася на сусветныя вяршыні.

Што датычыць выкарыстання так званых русізмаў у паэтычных радках паэта, то, паводле меркаванняў нешматлікіх адносна гэтага пытання даследчыкаў творчасці паэта, іх выкарыстанне “яшчэ не сведчыць аб тым, што ён не адчуваў жывой гутарковай мовы” [5, с. 75], з чым мы поўнасьцю пагаджаемся. Ужыванне рускай лексікі, пэўных слоў тыпу *атыскаць (атышчу), бальны, брызгі, вакол, вараціца, гасударства, глуп, драгацэнны, дзурьзя, жаркі, ждалі, ізвозчык, комната / комнатка, пценчык* і іншых у кантэксте паэтычных твораў Багдановіча хутчэй сведчыць аб неразмежаванні слоў славянскага паходжання на рускія і беларускія. Варта ўзгадаць і аб часе творчасці паэта, калі не было норм беларускай літаратурнай мовы, у тым ліку і лексічных. А ўжыванне прыведзеных і іншых рускіх слоў ці іх форм у мове паэта больш правільна і карэктна тлумачыць усё ж пад уплывам рускамоўнага асяроддзя і беларускіх народных гаворак, куды яны, словы, магчыма, і прыйшлі з рускай мовы, паколькі, паводле слухнай заўвагі беларускага дыялектолага А.А. Крывіцкага, “структурная дынаміка гаворак усходняй паловы сучаснай Беларусі і этна-генетычны працяг іх масіву ў межах Расіі набыла ў пэўны час усходнюю, у прыватнасці, рускамоўную арыентацыю”, а гэты час працягваўся ад канца XVIII ст. больш за стагадовы перыяд, на працягу якога народныя гаворкі маглі засвойваць так зразумелыя “рускія” славянскія словы” [6, с. 63]. Зусім верагодна, што многія рускія словы, якія выкарыстоўвае паэт, – “моўныя здабыткі дыялектнай мовы беларусаў, якія дайшлі з часоў усходнеславянскага і нават агульнаславянскага моўнага адзінства і з’яўляюцца агульнымі для беларускай і рускай моў, паколькі ў беларускіх народных гаворках яны захаваліся яшчэ з больш ранніх часоў і з’яўляліся адзнакай мовы беларускай народнасці” [7, с. 89].

Ва ўсякім разе ў мове твораў паэта рускія словы паводле іх сучаснай прыналежнасці ўжыты па-майстэрску, як гэта і характэрна выключнаму майстру паэзіі, з пэўнымі стылістычнымі мэтамі. У сувязі з гэтым узгадаем выказванне Б.А. Плотнікава, які пісаў, што моўныя сродкі “не толькі выкарыстоўваліся ў якасці інфармацыі, для мастацка-выяўленчых мэтаў, але і ўжываліся як магутны чынік нацыянальнага абуджэння, эфектыўны фактар выхавання, самавыяўлення і самаідэнтыфікацыі беларусаў”, “арганічна сплавіліся і дыялектызмы, і запазычанні,

і фальклорныя элементы, і аказіяналізмы, і літаратурныя набыткі папярэднікаў” [8, с. 67]. У асобных выпадках Багдановіч карыстаецца прыёмам ампліфікацыі дзеясловаў-выказнікаў (у тым ліку і рускага) з мэтай узмацнення, інтэнсіфікацыі дзеяння, якое адбываецца для выражэння пачуццяў, напрыклад: *Кінусь, брошусь я за німі з ракі: / Асвятціце вы мне пуць аганькі!* [4, с. 205]; *Пляша, скача. / Снег зрываецца, ляціць* [4, с. 217].

Можна працягваць каменціраванне прыкладаў з твораў беларускага мастака з ужываннем слоў і форм, што не адпавядаюць нормам сучаснай беларускай літаратурнай мовы, але нават прыведзеных дастаткова для ілюстрацыі іх выкарыстання выключна да месца, яны сінтэзавана ўваходзяць у моўную тканіну яго твораў. А аналіз беларускамоўных твораў М. Багдановіча яшчэ раз сцвярджае думку аб тым, што ўсё, зробленае па-майстэрску, з’яўляецца вяршыняй паэтычнай творчасці і не можа мець адзнак “ненарматыўнасці”, “няправільнасці”. Перафразіруючы словы Я. Лёсіка, якія ён адзначае адносна літаратурнай мовы, скажам пра мову Багдановіча – “гэта мёд, што збіраецца пчоламі з розных кветак і раслін. Чым больш сокаў з усялякіх кветак ухадзіць у склад мёду, тым ён прыемнейшы, салодшы, смачнейшы і пахучы. Літаратурная мова павінна, цвёрда трымаючыся агульнага нацыянальнага грунту, лучыць да сябе ўсе тыпічныя характэрныя словы, прыслоўі, выразы і іншыя асаблівасці тых мясцовасцяў, гаворак таго народу, моваю каторага яна ёсць.” [9, с. 192].

Спіс выкарыстанай літаратуры і крыніц

- 1 Лукашанец, А.А. Беларуская літаратурная мова (праблемы сучаснай нормы) / А.А. Лукашанец // Сучасны стан і дынаміка норм беларускай літаратурнай мовы. Матэрыялы міжнароднай навуковай канф. Мінск. 24-25 кастрычніка 2006 г. [Тэкст] / Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі. – Мінск: Права і эканоміка, 2006. – 262 с. – С. 3 – 6.
- 2 Ластоўскі, В. Мае ўспаміны аб М. Багдановічу / В. Ластоўскі // Ластоўскі, В. Выбраныя творы / Уклад., прадмова і каментарыі Я. Янушкевіча. – Мінск: “Беларускі кнігазбор”, 1997. – 512 с. – С. 190 – 197.
- 3 Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: У пяці тамах. Т. 1. А – Г / рэд. Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979.
- 4 Багдановіч, М. Поўны збор твораў. У 3 т. Т. 1. Вершы, паэмы, пераклады, наследаванні, чарнавыя накіды / М. Багдановіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1991. – 752 с.
- 5 Кабаковіч, А. К. Паэзія Максіма Багдановіча (Дыялектыка рацыянальнага і эмацыянальнага) / А.К. Кабаковіч; рэд. Н. С. Перкін, І. Д. Ралько. – Мінск: Навука і тэхніка, 1978. – 136 с.
- 6 Крывіцкі, А. А. Гаворкі беларускай мовы, пасляваенная моўная сітуацыя і дынаміка маўлення ў Беларусі / А.А. Крывіцкі // Беларуская мова. – Uniwersytet Opolski – Instytut Fikologii Polskiej. Opole. 1998. – С. 55 – 104.
- 7 Ляшчынская, В. А. Ад варыянтнасці да фарміравання ўласнай лексікі і граматычных формаў дзеясловаў / В.А. Ляшчынская // Известия Гомельского государственного университета им. Ф. Скорины. – № 4 (43). – Гомель: УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”, 2007. – С. 85 – 91.
- 8 Плотнікаў, Б. Кароткая гісторыя беларускай мовы і мовазнаўства / Браніслаў Плотнікаў // Роднае слова, 2002, № 10. – С. 66 – 69.
- 9 Лёсік, Я. Родная мова і яе значэнне / Я. Лёсік // Лёсік, Я. Творы: Апавяданні. Казкі. Артыкулы / Уклад., прадм. і камент. А. Жынкін. – Мінск: Маст. літ., 1994. – С. 272 – 282.